

MÁTÉ ÁGNES

Bethlen Miklós Francesco Petrarcára (is) emlékezik

Az *Önéletírás* és a *Posteritati-level* közös mintáiról

Bethlen Miklós *Önéletírásában* kétszer említi az itáliai humanista, Francesco Petrarca nevét, s mindkét alkalommal elég előkelő társaságban:

Lévén egyébaránt erre példám s kalauzom Szent Jób, Nehemiás, Augustinus, ama nagy doktor, Franciscus Petrarca és Jacobus Augustus Thuanus, kik magok írták le életeket.¹

Nem szégyenlem Augustinussal, Petrarcával megvallani ifjúságom mocskait, és azok között az én Istenemnek én körülöttem, majd emberi hűtel felett való kegyelmes gondviselését dűcsöíteni álmélkodva [...].²

Ettől függetlenül a szakirodalom eddig tulajdonképpen nem vette komolyan Bethlen azon állítását, hogy Petrarca hatott rá saját életrajza megírásában. Tudomásom szerint Nagy Péter alábbi sorai reflektálnak a leghosszabban a „Petrarca mint Bethlen Miklós forrása” kérdésre:

Ennek a vallomásnak a következtében [lásd a Bethlentől elsőként idézett sorokat fent – MÁ], szinte minden szerző, aki eddig Bethlennel foglalkozott, adottnak fogadja el, hogy az *Önéletírás* közvetlen modellje Ágoston *Confessiones*-a, hogy Bethlen „ama nagy doktor” kezét fogva lépked. [...] Ágoston szerepe döntő volt abban (az említett többi nagy név mellett és előtt), hogy neki mert fogni az írásnak, önmaga élete feltárásnak; de ezen túl, szövegszerűen hatását kimutatni aligha lehet.

S ugyanez vonatkozik a többiekre is. A bibliai nevek s a Petrarca neve, hogy úgy mondjam az általános műveltségi szinthez tartoztak már akkor, a rájuk való hivatkozás inkább a saját munkája „nemeslevelét” jelenti, mintsem a forrásmegjelölést [...].³

Az alábbiakban röviden szeretném bemutatni, hogy Petrarca „kulturális referencia” voltán túl mégiscsak lehet néhány olyan szöveghelyet találni Bethlen Miklós munkájában, amelyek legalábbis arra engednek következtetni, hogy valamikor élete során az erdélyi nemes olvasta az itáliai humanista *Ad posteros* vagy *Epistola Posteritati* címen ismert levelét.⁴ Bethlen Miklós *Önéletírásában* és Petrarca *De remediis utriusque fortune*

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Osztályának MTA posztdoktori ösztöndíjasa.

1 Kemény János és Bethlen Miklós művei, kiad. és jegyz. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1980 (Magyar Remekírók; a továbbiakban: *Önéletírás*), 407.

2 *Uo.*, 616.

3 NAGY Péter, *Bethlen Miklós Önéletírása*, ItK, 98(1994), 445–478, főként: 470.

4 A levél modern magyar fordítása, amely a kritikai kiadás előtt készült, Kardos Tibor fordításában

(A jó- és balszerencse ellenszerei) című enciklopédikus művében inkább a sztoikus filozófia néhány közös elemét fedezhetjük fel. Végül pedig Petrarca *Secretum* című munkájának és Bethlen *Önéletírásának* viszont csak néhány közös szellemű pontját találhatjuk meg, de igazi filológiai hasonlóságot alig.⁵

Bethlen Miklós Petrarca-ismeretéről szólva nem arra kell gondolnunk, hogy az erdélyi gróf egy előtte fekvő kötetből másolta volna Petrarca *Posteritati-levelét* a saját életrajzába. Ebben az értelemben tehát igaza van Nagy Péternek, az *Önéletírás* készítőjekor valóban legfeljebb csak valamikor megismert műveltségi elemek, a Bethlen híresen jó memóriájában megmaradt olvasmányemlékek felidézéséről lehetett szó. Egyszerű másolást már csak azért sem feltételezhetünk Bethlen részéről, mert nemcsak az itáliai humanista és az erdélyi nemes életpályája volt teljesen eltérő, de a tollaikat vezető ethosz is merőben különbözött egymástól. Petrarca *Levél az utókorhoz* című művében nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a középkori életrajzokban elvárt szerénység látszatát fenntartsa, és a jellemére vonatkozó túl direkt kijelentéseket a lehető legkevesebbre csökkentse,⁶ noha rögtön az első bekezdés tanúsága szerint meg van győződve arról, hogy nevét ismerni fogják évszázadokkal halála után is.⁷ Ehhez képest Bethlen Miklós egy szűkebb családi-ismerősi közeg számára ír, és a töredelmes megvallás, a puritanizmus jegyében fogant teljes számbavétel retorikáját követi élete leírásában, saját, egyéni vonásairól, tapasztalatairól számol be. És bár Petrarca a számára ismeretlen jövő embereihez szól, Bethlen pedig gyakran Istent hívja tanúbizonyságul állításai igazolására, hasonló kifejezéssel jellemzik magukat: Petrarca a „vestro de grege unus, mortalis homuntio”,⁸ Bethlen pedig az „én, vilissimus homuncio”⁹ jelzővel illeti önmagát.

olvasható. Francesco PETRARCA, *Levél az utókorhoz = Dante, Petrarca, Boccaccio: Művészeletrajzok*, összeáll., előszó, jegyz. KARDOS Tibor, Bp., Gondolat, 1963, 119–130. Én szándékosan nem ezt idézem, hanem a Bethlen szövegéhez időben és nyelvjárásban közelebb álló Székely László-féle 18. századi magyar fordítást: PETRARCHA Ferenc, *A jó szerencsének és a szerencsétlenségnek orvosságairól: Székely László fordítása (1760–1762)*, s. a. r., jegyz. BÍRÓ Csilla, LENGYEL Réka, MÁTÉ Ágnes, kísérő tanulmány LENGYEL Réka, MÁTÉ Ágnes, lektor, előszó SZÖRÉNYI László, Szeged, Lazi, 2015.

5 Az *Epistola Posteritati* és a *Secretum* hatását Bethlenre már Szauder József feltételezte egy eredetileg 1961-ben olaszul megjelent tanulmányában, de beható filológiai vizsgálatokat nem végzett az ügyben, inkább a szellemi hasonlóságot látta meg a két szerző között. SZAUDER József, *Petrarca Secretuma a XVII. századi magyar kultúrában = Magyar irodalom, olasz irodalom*, szerk. SÁRKÖZY Péter, Bp., Argumentum, 2013, 15–17.

6 *Modelling the Individual: Biography and Portrait in the Renaissance. With a Critical Edition of Petrarch's Letter to Posterity*, ed. Karl ENENKEL, Betsy DE JONG-CRANE, Peter LIEBREGTS, Amsterdam, Rodopi, 1998, 32. Petrarca önéletírásának a hagyományban való pozíciójáról: Karl A. E. ENENKEL, *Die Erfindung des Menschen: Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius*, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2008, 108–126.

7 A latin eredetét lásd: *Modelling the Individual...*, i. m., 256. Magyar fordításban: „Talám hallottál valamit rólam, jóllehet az is kétséges, vajon az én kicsiny és igen homályos nevem más helyekre és időkre kiterjed-e. És nétalám azt is kívánod tudni, micsoda ember voltam, vagy az én munkáimnak, dolgaimnak minémű kimenetelei voltak, kiváltképpen azoknak, amelyeknek hírek valósággal tehozzád elérkezett, vagy amelyeknek valamely kevés hírét hallottad.” PETRARCHA, i. m., 15.

8 *Modelling the Individual...*, i. m., 256.

9 *Önéletírás*, 406.

A másik fontos különbség az önéletrajzok részeinek sorrendjében van. Petrarca a maga korában újító módon, a középkori életrajzok sorrendjén változtatva először saját külseje rövid jellemzését adja egy írott portréban, s csak ezután számol be felmenőiről és születésének körülményeiről, majd élete eseményeiről időrendben 1351-ig.¹⁰ Bethlen Miklós a maga részéről a tradicionális módon megadja születési adatait, majd bemutatja mind apai, mind anyai ágról való őseit, s csak ezután kezd saját arcképe szavakkal való megfestéséhez.¹¹ Talán nem véletlen azonban, hogy Bethlen, akárcsak Petrarca, előbb részletezően végigmegy szokásain, lelki adottságain, majd pedig gyermekkori tudatra ébredésétől indulva újra elkezdi az élete történetét.¹² Petrarca így tér rá az élettörténet nagyobb szakaszainak részletezésére: „Életemnek azt az első hat esztendejét [...]”¹³ Bethlen Miklós pedig az *Önéletírás*-ban a már tudatos gyermekkor emlékeit kezdi felidézni, Keresztúri Pál tanítási módszerén kezdve a dolgot: „Úgy hallottam, hogy mihelyt hetedik esztendőbe fordultam [...]”¹⁴

Petrarca, Suetonius, Vitruvius

Köztudott, hogy Szerb Antalnak Bethlen *Önéletírását* olvasva az a benyomása támadt, hogy az erdélyi nemes ismerte Montaigne és Cardanus munkáit.¹⁵ Feltételezését főként a következő idézetre alapozta: „Termetem sem hosszú, sem kurta, hanem tisztességes közeparánt való volt, ábrázatom hosszúka, barnaszeg, piros. Ifjúságomban elég szemet szúrt, és vénségemig is tartott, sokaknak csudájára, szépségem, kivált nyomorúságos esetemhez képest.”¹⁶ Mint Tóth Zsombor kimutatta,¹⁷ a Montaigne-esszéék és Bethlen *Önéletírása* közötti párhuzam tulajdonképpen a Montaigne apjának leírásában található néhány szintagmára korlátozódik:

Bethlen montaigne-i eredetűnek tétélezett mondata így hangzik: „Termetem sem hosszú sem kurta [...]”¹⁸ kivált nyomorúságos esetemhez képest.” Az „eredeti” pedig: „Pour un homme de petit taille, plein de vigueur et d’un stature droite et bien proportionnée. D’un visage agreable tirant sur le brun. [...] Tehát a Bethlen „sem hosszú, sem kurta” termete a „stature bien proportionnée”-ra, míg a vénségére sem változó „barnaszeg, piros ábrázat” az „un visage agreable tirant sur le brun”-re megy vissza. Hogy kizárólag ezek a megfelelések mennyire elégtelenek e párhuzam feltételezésére, véleményem szerint nem igényel különösebb magyarázatot.

10 *Modelling the Individual...*, i. m., 32.

11 *Önéletírás*, 487–490.

12 *Modelling the Individual...*, i. m., 33.

13 PETRARCHA, i. m., 16.

14 *Önéletírás*, 530.

15 Hogy ez a feltételezés pusztá benyomás maradt, azt Szerb Antalnak egy Birkás Gézához írt levele is bizonyítja: LENGYEL András, *Szerb Antal levele Bethlen Miklós Önéletírásáról*, It, 57(1975), 465–467.

16 *Önéletírás*, 491.

17 TÓTH Zsombor, *A koronatanú: Bethlen Miklós. Az Élete leírása magától és a XVII. századi puritanizmus*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai Könyvtár, 40), 215–216.

18 Kihagyás tőlem – M. Á.

Egyetértek Tóth Zsomborral abban, hogy ez a két kifejezés igencsak kevés egy forrás megállapításához. Különösen azért, mert ahogyan Szerb Antal Montaigne-re asszociált a fenti szókapcsolatokról, nekem a 18. századi erdélyi nyelvjárásban, Székely László fordításában megszólaló Petrarca önjellemzése jutott róla eszembe, vagyis a *Posteritati-levél* első teljes magyar fordítása:

Ábrázatom hogy felettebb szép lett volna, azzal nem dicsekedhetem éppen, de olyan csak volt, amely az ifjú virágzó életben másoknak is tetszeni szokott. Vidám, eleven színem volt, *sem nem fejér, sem nem fekete szeg*; tartós és a látásban sok ideig élesen látó szemeim, mely reménségem felett hatvanesztendő koromon túl hibádzott meg, úgyhogy haragomban kellett az okulár segítségét elővennem.¹⁹

Petrarca eredeti latin szövegében ez a titokzatos „sem nem fejér, sem nem fekete szeg” kifejezés így szerepel: „colore vivido inter candidum et subnigrum”.²⁰ A *Posteritati-levél* kritikai kiadásának készítője, Karl Enenkel bevezető tanulmányában rámutatott,²¹ hogy Petrarca arcszíne valószínűleg élénkebb volt, mint az egy belső szobáiban dolgozó humanistától elvárható lett volna, s ez a tulajdonsága már Boccacciónak gondot okozott Petrarcaról írott életrajzában. Azért, hogy ez a nem elég halovány arcszín ne vesse Petrarca a parasztos vagy a műveletlen favágókhoz illő ábrázat vádját, Boccaccio kihangsúlyozta, hogy Petrarca arcszíne egészséges volt, amilyen egy férfiemberhez illik. Mikor aztán Petrarca saját szavaival festette meg önarcképét a *Posteritati-levél*ben, amelyet részben a Boccaccio túlságosan lelkes, rajongó beállítású életrajzával szemben írt,²² kitalálta ezt a furcsa, nem túlságosan világos leírást az arcszíne jellemzésére.²³

Petrarca minden szerénykedő gesztusa ellenére önjellemzésében kétszer is utal az Augustus császár önéletrajzában írottakra,²⁴ s így egyrészt magát a „divus Augustus”-szal méri össze, másrészt pedig elárulja egyik felhasznált forrását is. Véleményem szerint Petrarca Suetoniusnál, éppen Augustus életrajzában találhatta azt a jellemzést, amely közelebb visz minket mind az arcszín, mind a testarányok leírásának ahhoz

19 PETRARCHA, *i. m.*, 15.

20 Ep. Post. 4. *Modelling the Individual...*, *i. m.*, 259.

21 *Uo.*, 28.

22 *Uo.*, 31.

23 *Uo.*, 41.

24 Petrarca saját származásáról: „Egyik voltam a ti seregeitek közül, voltam pedig halandó emberecske, sem nemigen nagy, sem nemigen alacson eredetemre nézve, régi familiából való, mint Augustus császár magáról beszél.” PETRARCHA, *i. m.*, 15. vö. Suetonius II, 2, 3. „Maga Augustus csak annyit ír önmagáról, hogy régi és vagyonos lovagrendi családból származik, amelyben apja volt az első senator.” Suetonius *Összes művei*, ford. Kis Ferencné, KOPECZKY Rita, lektorálta NÉMETH György, Bp., Osiris, 2004, 51. A rögtönzési képességéről: „Barátimmal vagy hozzátartozóimmal való közönséges beszédemkor semmi gondom soha nem volt az ékesenszólásra; csudálkozom is, hogy Augustus császár azt a szorgalmatosságot magára vette volt. Amikor pedig len a dolog maga, vagy a hely, vagy a hallgató másként láttatott kívánni, hamar azon igyekeztem; és azt mely hathatósan vittem végbe, nem tudom, azok ítélik meg, akik előtt mondtam.” PETRARCHA, *i. m.*, 16. vö. Suetonius, II, 84, 2. „Egy-egy emberrel, sőt feleségével, Liviával is jegyzetei alapján folytatta fontosabb beszélgetéseit, hogy egyáltalán ne kelljen rögtönöznie.” Suetonius, *i. m.*, 97.

a forrásához, amelyet Bethlen is ismerhetett. Suetonius szerint Augustus „arcszíne a fehér és a barna között. Alacsony termetű volt [...] de tagjainak kellemes arányossága miatt ez nem tűnt fel senkinek [...]”.²⁵ A „fehér és a barna” közti arcszín az eredetiben így áll: „colorem inter aquilum candidumque”. A kifejezésből az *aquilus* 3 melléknév azt jelenti ’feketés, sötétbarna’ vagyis rokon értelműje a Petrarcatól használt „inter candidum et subnigrum”-ban található *subnigrus* 3 melléknévnek, amelyet, mint fentebb láttuk, Székely László *fekete szegnek* fordított. Bethlen Miklós persze a politikában forgolódó, a világban járó ember volt, így tőle senki nem várta el, hogy arca szobatudós-sápadt legyen, tehát az ő arcszíne nyugodtan lehetett *barnaszeg*, *piros* is.

A másik szókapcsolat, amely Szerb Antalt Bethlen írásában Montaigne szövegére emlékeztette, az a „sem hosszú, sem kurta, hanem tisztességes középaránt való” termete volt. Ha szemügyre vesszük Augustus fentebb idézett jellemzését, látjuk, hogy a tagok arányossága alacsony termete ellenére is kellemessé tette a testét, akárcsak Montaigne apját, aki szintén alacsony volt („un homme de petit taille”), de arányos felépítésű („stature bien proportionnée”) – vagyis a közepes testmagasság sem Montaigne apjától „öröklődött” Bethlenre, hanem annál jóval régebbi, már Suetoniusnál is meglévő toposz.

Indra Kagis McEwen szerint²⁶ Augustus testének arányossága Vitruvius *De architectura* című művében kapott különös jelentőséget. McEwen bebizonyítja, hogy az augustusi aranykorban alkotó Vitruvius a templomok építésében alkalmazandó, az emberi test arányait metaforaként használó ideális arányokról szóló leírása²⁷ a kortársak számára egyértelműen Augustust idézte fel. A szemükben a számos templomot újraalapító, s ezért felszentelési napjuknak saját születésnapját megadó Augustus, a mértékegységül szolgáló *ember* egyértelműen azonosítódott a *templommal*.²⁸ Eredetileg tehát az ideális arányok a templomok felépítményeinek arányaira vonatkoztak, s maga Vitruvius sosem készített ábrát az ideális emberi testről. Majd csak a reneszánsz korban főképpen Leonardo da Vinci híres *Vitruvius-tanulmány* című ábrája hozta létre azt a visszamenőleges értelmezést, hogy az 1. században már Vitruvius az ideális emberi test arányairól írt volna.²⁹

Ha elolvassuk Bethlen Miklósnak a saját testét jellemző sorait, egy hosszú karú és ujjú, kidolgozott izomcsoportokkal megáldott vitruviusi ember elevenedik meg előttünk:

Az én karjaim az én termetemhez képest felette hosszúak voltak, nálamnál sokkal magasabbaknál is ritkán volt mása. Ahhoz képest kezem ujjai is, körmei is szép hosszúak, de lábam ujjai, körmei rút, ocsmányi tekercek voltak talán a szűk, kicsiny csizma miatt [...].³⁰

25 Suetonius, II, 79, 2, i. m., 95.

26 Lásd Indra KAGIS McEWEN, *Vitruvius: Writing the Body of Architecture*, Cambridge Massachusetts, MIT Press, 2003; *The Body Beautiful*, 156–224.

27 Vitruvius, *Liber III*, caput I, 2–3.

28 Kagis McEwen, i. m., 198.

29 Uo., 157.

30 *Önéletírás*, 492.

Derekam vékony, csukahasú, kezem, lábam száraz, mint a szarvasnak, mondani csak bőr, csont; nagy temérdek vastag erek, inakból állott a testem, mégis az orcám, nyakam, torkom, combjaim, tomporám szép húsosak, teljesek voltak, úgyhogy sem testesség és kövérség, ösztövérségnek vagy szikkadt szárazságnak nem mondhattam, hanem Istentől áldásul adatott könnyűségnek tartottam; ahhoz képest jó gyalog és (nem kérkedem véle) de jó könnyű és kemény s merő derekú, meglehetősen szép lovas voltam.³¹

A hosszú karok és ujjak fontos jellemzői a „vitruviusi ember”-ábrázolásainak, hiszen azok adják meg a lehetőséget, hogy az emberi alak köré (köldökét használva közép-pontnak) négyzetet, illetve kört lehessen rajzolni. Az egyes ábrázolások a különböző izomcsoportokat eltérően hangsúlyozzák, de Bethlen leírása egy egészen „szálkás” testű férfié, s talán a Fra Giocondo- és a Cesariano-metszetek³² valamelyik rokonában találta meg szerzőnk e leírás előképét.³³

Az ideális testfelépítéshez képest a mindent részletező Bethlen egyéni testi jegye a lábujjak deformációja, amely vélhetően a kalapácsujj (*digitus malleus*) tüneteit írja le, egy olyan betegségről, amelyet valóban okozhat a szűk orrú cipő viselése.

Magától Bethlentől tudjuk, hogy nagyon érdekelte az építészet: külföldi egyetemjárása során Utrechtben „militaris architecturá”-t tanult Wesnertől, s ennek hatására még Adam Freytag hadi építészeti munkáját is lefordította,³⁴ Leidenben pedig „civilis architectura és perspectivá”-t hallgatott Nicolaus Goldmanntól.³⁵ Mivel azonban az elsajátított anyagról Bethlen csak felületesen számol be, a két tanára tevékenysége pedig nincs részletesen dokumentálva, csak feltételezhetjük,³⁶ hogy a „vitruviusi ember”-nek az építészetben való szerepéről is olvasott, és ismerte az ideális testarányú ember valamelyik ábrázolását.

Tóth Zsombor felvetése szerint³⁷ Bethlen saját szöveges testképének ihletője Vegetius *De Epitoma rei militaris* című munkájának az ideális katona felépítéséről szóló I.6 része lehetett, amelyet az erdélyi nemes olvashatott eredetiben latinul, illetve közvetve Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* című traktátusában magyarul is.

31 Uo.

32 <https://www.google.hu/search?q=fra+giocondo+uomo+vitruviano>, <https://www.google.hu/searchq=fra+giocondo+uomo+vitruviano>

33 A Leonardo-féle vitruviusi ember ábrázolásainak máig tartó kulturális hatásáról (pl.: szerepeltetése az olasz egy eurós pénzméren) lásd az alábbi olasz kötetet: *Approfondimenti sull'Uomo vitruviano di Leonardo da Vinci: Atti delle giornate di studi, Accademia di Brera, Sala Napoleonica, 9 febbraio 2010, 4–5 maggio 2011*, a cura di Paola SALVI, Poggio a Caiano, CB, 2012.

34 *Önéletírás*, 574. Az eredeti mű címe: *Architectura militaris nova et aucta oder neue vermehrte Fortification von Regular – Vestungen, von Irregular – Vestungen und Aussenwerken, von Praxi offensiva und devensiva, auff die neweste niederländische Praxin gerichte und beschreiben durch Adamum Freitag der Mathematum Liebhaber*, Leyden, Bonaventura und Abraham Elzeviers, 1631.

35 *Önéletírás*, 579.

36 Adam Freytag fent idézett művéhez nem jutottam hozzá, így nem tudom ellenőrizni, hogy abban szerepel-e Vitruvius munkásságának említése.

37 Tóth Zsombor, *Greenblatt's Self-fashioning Revisited: the Problem(s) of Representing a Self in the Reformation Era. Historical Anthropological Remarks*, kézirat, megjelenés alatt; előadásként elhangzott a Fourth REFO500 International Conference Arts, Portraits and Representation in the Reformation Era (Bologna, 2014. máj. 15–17.) c. konferencián.

Visszatérve most már azokra a közös vonásokra, amelyek mind Petrarca, mind Bethlen önéletrajzában megtalálhatók, láthatjuk például, hogy Augustus császárra hivatkozva már Petrarca sem szégyellte bevallani, hogy nem gazdag, de legalább régi család sarja volt. Bethlen pedig nem hallgatta el, hogy anyai ágról a nagyapja kereskedő polgárember volt, jóllehet életében sokan bántották ezért.³⁸

Mindketten említik azt is, hogy idős korukra szemüveget kellett viselniük. Petrarca azt írja: „[...] tartós és a látásban sok ideig élesen látó szemeim, mely reménségem felett hatvanesztendő koromon túl hibádzott meg, úgyhogy haragomban kellett az okulár segítségét elővennem”.³⁹ Bethlen pedig egészen dicsekvően ír szép és éles szemeiről: „Szemem fekete és fényes volt, akármely sólyom szeménél nem alábbvaló, leánynak sokat ért volna, jó erőslátó is volt, élesen messze, és akármilyen apró objektumot is jól láttam [...]. Ötvennégy esztendő koromban mégis elkezdtem okulárral élni [...] egyéb nézésben pedig úgy vagyok, mint ennekelőtte húsz vagy több esztendővel.”⁴⁰

Az iménti Petrarca-idézetben megemlítődik a haragos természete, amelyre a firenzei humanista még egyszer utal önjellemzésében: „Igen haragos ember voltam, mérges természetű, de a megbosszontatást is igen könnyen szenvedtem, a jótéteményekről megemlékeztem mindenkor.”⁴¹ Bethlen Miklós pedig, mint ismeretes, egy egész fejezetben emlékezik meg „Haragos indulat”-áról.⁴² Mint azt Túróczi-Trostler József igen szűkszavúan megállapította: „Apáczai Csere János tanítványa, Bethlen Miklós, Epiktetostól és Senecától tanul önfegyelmet.”⁴³ A sztoikus filozófia önmagukra való alkalmazása tehát az, amely Petrarcat, Bethlen Miklóst és a három generációval fiatalabb másik erdélyi gróft, a Petrarca-fordító Székely Lászlót szellemi értelemben összeköti. Petrarca a *De remediis* II. könyvének 107. dialógusát szenteli a harag témájának, s természetesen ugyanazokat a szerzőket emlegeti benne név szerint, Cicerót, Platont és Senecát,⁴⁴ vagy a Ratio (Székelynél: Okosság) által felidézett történeteken keresztül, akiknek a saját haragos természete mérséklése érdekében való gyakori olvasásáról Bethlen Miklós is beszámol:

Látván azért én a hirtelen vak indulatnak rajtam való uralkodását, és tudván *Jak. 1:20.* hogy az ember haragja az Isten igazságát nem cselekszi, mindenképpen igyekeztem orvosolni és ellene állani, mind Isten előtt való imádságom által, mind egyéb segítségekkel s observációkkal; Seneca: De ira, és Plato, Cato és más sztoikus filozófusok szép példáit gyakran forgattam s tanultam [...].⁴⁵

38 *Önéletírás*, 504.

39 PETRARCHA, *i. m.*, 15.

40 *Önéletírás*, 491.

41 PETRARCHA, *i. m.*, 15.

42 *Önéletírás*, 497–500.

43 TÚRÓCZI-TROSTLER József, *Keresztény Seneca*, EPhK, 61(1937), 68.

44 Lásd az idézett Székely-féle fordítás jegyzeteit a II. 107. dialógushoz, PETRARCHA, *i. m.*, 606.

45 *Önéletírás*, 496.

E három klasszikus szerző, illetve a sztoikus filozófia általában minden egyetemen tananyagként szerepelt, e mellett pedig a sztoikus felfogás a kereszténységgel összeegyeztethető életfilozófia is volt, hiszen egyik alaptétele az, hogy a bölcsesség alapja a csapások és az élet viszontagságainak közömbös elfogadása, az apathia. Székely László gróf is az őt ért számos tragédia miatt, mintegy autoterápia gyanánt kezdte lefordítani Petrarca munkáját, mint arról a saját fennmaradt Petrarca-példányának aláhúzásai is tanúskodnak.⁴⁶

Sajnos Bethlen Miklós könyvei közül alig néhány darab maradt fenn, s ezek is a gyermekkori oktatásához használt kötetek,⁴⁷ így nem tudhatjuk, volt-e neki saját Petrarca-kötete, vagy a firenzei humanista *Posteritati-levelét* esetleg valamely gyűjteményes kötetből ismerte. Az az állítás ugyanis inkább megkockáztatható, hogy Petrarca önjellemzése ismert volt Bethlen Miklós előtt, mint az, hogy az erdélyi gróf a *Fortuna-könyvet* is forgatta volna. Találhatunk ugyan néhány motivikus egyezést a két szerző között, s ezek hasonlóságát ismét Bethlen *Önéletírásának* és a Székely-féle *De remediis*-fordításnak a párhuzamos idézésével fogom bemutatni, de ezek inkább Bethlen Miklós és Petrarca közös olvasmányaira, mint az itáliai humanistától vett közvetlen átvételekre utalnak az erdélyi gróf önéletrajzában.

Az említésre érdemes szöveghelyek Bethlen életrajzábanak *Elöljáró beszédében* találhatóak meg, amelynek szisztematikus elemzésére, forrásainak feltárására még nem került sor.⁴⁸ Annyi bizonyos, hogy a komplex szöveg egy, a filozófiát a szilárd bibliaismerettel vegyítő, invenciózus gondolkodót tár az olvasó elé Bethlen Miklós személyében.

Az *Elöljáró beszéd* egyik fő gondolata az emlékirat elkészítése kapcsán a hír és a dicsőség keresése a világban a *vanitatum vanitas*-motivummal ötvözve. Az egyik olyan toposz, amellyel mind Petrarca, mind Bethlen él, az az egykor Ephesuszban álló Artemisz-templom, melyet egy Hérosztratosz nevű ember gyűjtött fel azzal a szándékkal, hogy ezzel a tettével írja be magát örökre a történelembe. Bethlen rögtön az *Elöljáró beszéd* elején felhossa ennek az embernek a példáját, annak igazolására, hogy holta után senkinek se számít, milyen véleménnyel van róla a világ, mert az az Isten ítéletét semmiben nem befolyásolja: „Herostratus a Diána templomát égette el: melyik vagyon azért jobban vagy rosszabbul a másvilágon, hogy különböző formán szól ma ez világ felőlök?”⁴⁹ Petrarca az esetet a *Fortuna-könyv* második részében, a II. 55. *A gyulladásról, égésről* című dialógusban az Okosság egyik megszólalásában említi meg: „Régentén Ephesusban a Diánának temploma is elégett, melynél az akkori idők sok száz esztendőök

46 MÁTÉ Ágnes, LENGYEL Réka, *Székely László, Petrarca magyar fordítója* = PETRARCHA, i. m., 633–638, itt: 637.

47 *Művelődési törekvések a század második felében: Herepei János cikkei*, szerk. KESERŰ Bálint, Bp.–Szeged, 1971 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 2), 593–594.

48 Lásd *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerk. BALÁZS Mihály, BARTÓK István, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, Szeged, 2016, a konferenciakötet vonatkozó tanulmányait és az azokban hivatkozott irodalmat: SIMON József, *Bethlen Miklós és a hírnév (A Pufendorf-recepció problémája)*, 173–186; NAGY Levente, *Bethlen Miklós és az erdélyi coccejánizmus a 17. század második felében*, 187–205; MACZELKA Csaba, *Egy Bethlen Miklós-szöveghely margójára. Sir Thomas Browne Religio Medicijé*, 207–215.

49 *Önéletírás*, 403.

elfolyása alatt szebbet nem láttanak.⁵⁰ Szintén az elmúló világi dicsőség egy fajtájához, a maguknak épületek formájában emléket állítók hiabavalóságához kapcsolódik egy másik toposz, amelyet mindkét szerző felhasznál. Az ókori világ hét csodájának eltűnése Bethlen *Elöljáró beszédében* kétszer is előfordul: „Hol vadnak azok a világ hét csodáinak nevezetett szörnyű nagy épületek, hol vadnak magok, mind, akik csináltak, mind, akik csináltatták?”⁵¹ „Hol vagynak az aegyptusi pyramisok, Salamon s Diána templomai, Babilonban függő kert, a négy monarchiák, Mausoleus koporsója?”⁵² Petrarca tematikus felosztású *Fortuna-könyvében* pedig az I. 118. *Az épületekből remélt dicsőségről* szóló dialógusban hozza fel ezt a példát: „Végtére hol vadnak amaz hét nagy munkák, a világ csudái, melyeket a görög historikusok oly igen dicsérettel írtanak le?”⁵³

Bethlen Miklós bibliai alapon, Salamon egyik bölcsességét magyarázva kapcsolja össze az *Elöljáró beszéd* második részében a jó hírnév és az illatszerek, a „balsamum” emberre való hatását: „Szükségesnek ítélem a balsamumról és egyszóval a drága kenetekkel való élésnek szokásáról (mely is soha napnyugoton, Rómát mindazáltal kivéve, olyan szokásban nem volt, mint napkeleten) ezeket előbeszélni, azért, hogy világosodjék meg inkább a bölcs király szavának ereje, hogy miért hasonlítja ahhoz, és ugyan feljebb is miért becsüli a jó hírnevet a drága kenetnél?”⁵⁴ A következő négy részben azután a becsület, vagyis tulajdonképpen még mindig az ember világi hírneve körül gondolkodik, s a hatodik részben tér vissza ismét az illatos kenetek és a jó hírnév összekapcsolásához, immár negatív értelemben, bemutatva, hogy mivel mindkettő feltűnést kelt, ártalmas is lehet az embernek: „A jószagú kenővel felettébb való élés veszedelmes is, sok példa vagyon rá, hogy a felettébb való jó szag kit kórságossá tölt, kit a gutával üttetett meg, ki meg is holt belé; különben is ártalmas. Rómában, mikor Sylla sok úri, fő és minden rendet öletett, egy Munatius Plancus nevű úr elbújt volt, de a rajta való nagy jó szagról feltalálják s úgy ölik meg. Egy római császár egy büszke, magát igen kenő, pésmázó úrfiat csak azért ölet meg, hogy a rajta való szagot neheztellette.”⁵⁵

Nem tudom bizonyítani, és nem is valószínű, hogy az ihletést Bethlen Petrarcától vette volna, inkább ugyanazoknak a klasszikus forrásoknak az ismeretét látom mindkét szerzőnél. Mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy az illatszerek használata és Róma hanyatló erkölcei a *De remediis* lapjain is összekapcsolódnak, az I. 22. *A jó illatról és szagról* szóló dialógusban, csak éppen fordított sorrendben. Petrarca szövegében az Okosság először bővebben és kicsit máshogy fejti ki a Suetoniusnál (*Császárok élete*, VIII, *Vespasianus*, 8, 3) illetve Pliniusnál (*Természetrész*, XIII, 5) olvasott történeteket, amelyeket Bethlen csak a szükséges pár szóban foglalt össze:

50 PETRARCHA, *i. m.*, 356.

51 *Önéletírás*, 421.

52 *Uo.*, 458.

53 PETRARCHA, *i. m.*, 249.

54 *Önéletírás*, 409.

55 *Uo.*, 423.

Jut-é eszedbe amaz ifjú, aki magát kenetekkel békenté, és úgy ment eleibe Vespasianus császárnak, aki a rómaiaknak tizedik császára volt, hogy a néki adott tisztességet megköszönne? Midőn Vespasianus eleibe állott volna, megérzette a császár a nagy szagot, megharagudott, összevonta szemöldökét, kemény szóval így szólította meg: „Inkább akarnám – úgymond –, ha fokhagymaszagú volnál.” És ekképpen megfeddvén őtet, minden becsület, minden tisztesség nélkül, jószagosan elbocsátotta őtet szemei elől, benn tiltván vagy elszagatván hozzája mutatott kegyelmességéről néki adott levelét. Ekképpen midőn az illetén szagok mindenkor gyalázatjára vadnak az embernek, némelykor kárára is esnek, főképpen, mikor az erkölcsöknek kemény és férfiütermészetű vizsgálója találkozik. De mit mondok? Hiszen némelyeknek ebből veszedelmek is származott. Mert amaz is tudod, hogy Plantius nevezetű ember, aki Rómában tanácsbéli tisztviselő ember volt, a hármasszemélyből állott főtisztviselőktől számkivetésre ítéltetett, és a haláltól félvén, a salernitanusok barlangjába [mely Olaszországnak egyik része] rejtett el, holott is az ő kenetjének szaga őtet elárulta, mert megérzették. Mely által magának veszedelmet okozott, azoknak pedig kegyetlenségeknek mentséget szerzett, akik őtet számkivetésre ítélték. Mert kicsoda ne ítélte volna ezt meg, hogy ő méltán ölettetett meg, aki a közönséges társaságnak azon állapotjában és oly különös veszedelemben való forgásának idején is oly kenetekkel eltölt szaggal járjon-keljen?⁵⁶

Ha valóban ugyanarra a két történetre utal Petrarca és Bethlen, akkor az erdélyi gróftól talán a memóriája csalta meg, talán szándékosan változtatott a történeten, azt állítva, hogy Vespasianus nemcsak a neki osztott tisztességet vonta meg tőle, de meg is ölette az illatozó ifjút.

Az Okosság következő megszólalásában fejti azután ki, hogyan romlottak meg Róma férfias erkölcei attól, hogy nem tudott ellenállni a nőies illatszerek benyomuló seregének:

Mert ugyanis, jóllehet Róma – amint már megmondottam – és Lacedemon, melyet elmondhatok a görögök Rómájának lenni, ennek az Asiából származott pestisnek, mint megannyi fegyveres ellenség számos seregének, vashoz hasonló kemény erkölcsökkel és törvényekkel eleibe állottanak, de mégis végtére a keneteknek és a vétkeknek lágy élei egyszersmind megcsalta az őrállókat, Európába általjött és a legerősebb népeket, nemzetségeket meggyőzte.⁵⁷

Mint látjuk, a Bethlen Miklós *Előljáró beszédét* Francesco Petrarca *Fortuna*-könyvével összekapcsoló toposzok száma igen csekély, különösen, ha a *De remediis*ben előforduló több száz történetre való utalást vesszük alapul. Valószínűleg arról van tehát szó, hogy hasonló témákon töprengve, az őket elválasztó háromszáz év különbség ellenére is hasonló, s néha ugyanaz az eset, ugyanannak a szerzőnek valamelyik helye jutott mind Petrarca, mind Bethlen Miklós eszébe.

56 PETRARCHA, *i. m.*, 78.

57 *Uo.*

Szerelmes fiatalok

Tanulmányom elején rövidítve idéztem Bethlen Miklós második hivatkozását Szent Ágoston és Petrarca példájára, akiket követve ő is bevallja ifjúságának vétkeit. Ezúttal álljon itt a teljesebb szöveghely:

Így folyt az én életemnek huszonegyedik esztendeje, Salamon amint mondja *Praed. 12*: Örülj, ifjú stb. de tudd meg, hogy az Isten ítéltre vonszon és a 2. *versben*: Az ifjúság hiábavalóság stb. Nem szégyenlem Augustinussal, Petrarccával megvallani ifjúságom mocskait, és azok között az én Istenemnek én körülöttem, majd emberi hitel felett való kegyelmes gondviselését dücsöíteni álmétkodva, mert bétölt én bennem nemcsak az, ami vagon *I. Móz. 6:5. 8:21.*, hanem az is, ami van *2. Kor. 12:9.* és *I. Móz. 20.*-nak az utólján.⁵⁸

Mivel a fenti sorokban Bethlen Miklós Augustinust emlegeti, joggal gondolhatjuk, hogy a *Vallomások* vonatkozó fejezeteire utal, amelyekben az egyházatya saját testiségéről beszél:

II. 2. Tizenhat éves korában az érzéki szenvedély rabságába kerül

III. 1. A hajsolt szerelem igézetében

IV. 2. Ágyasa van

VI.15. Ágyasát elbocsátja, de ismét másikat vesz magához

X. 30. Megvallja a testiséghez való viszonyát⁵⁹

Ha azonban végiglapozzuk Szent Ágoston *Vallomásait*, korántsem találkozunk olyan mértékű részletező kedvvel, amely Bethlen Miklóst jellemzi. Jóllehet egy 19. századi római kiadó, Edoardo Perino azt tervezte, hogy a *Confessionest Szent Ágoston bűnei és orgiái* címmel dobja piacra,⁶⁰ illetve a közelmúltban egy amerikai klasszika-filológus közel hatszáz oldalon dúsította fel az egyházatya magánéletéről szóló tudásunkat olyan sötét fantáziákkal, mint például a manicheusok *magos kenyere*,⁶¹ Bethlen Miklós sokkal messzebbre megy a kitarulkozásban.

A két vallomástevőben mindössze annyi a közös, hogy mindkettejüket tizenhat éves koruktól gyöttri a testi vágy,⁶² Bethlent a *pollutio non sola nocturna*⁶³ is. E témák mellett a magyar szerző az onánia és a sodomia kérdését is felveti, utóbbit talán szintén nem antik előzmények tudatos vagy tudattalan felidézése nélkül, hiszen Suetoni-

58 *Önéletírás*, 616.

59 AURELIUS AUGUSTINUS, *Vallomások*, ford., jegyz. VÁROSI István, a szöveget az eredetivel egybevetette VIDRÁNYI Katalin, utószó REDL Károly, Bp., Gondolat, 1982.

60 *Enciclopedia degli aneddoti: settemila aneddoti storici di tutti i tempi e paesi*, III, a c. di FERNANDO Palazzi, Milano, Ceschina, [é. n.], 668–669, 9934. anekdota.

61 Robin LANE FOX, *Augustine: Conversions to Confessions*, Basic Books, 2015. Lásd a kötetről szóló recenziót Garry Willis tollából: <http://www.nybooks.com/articles/2016/01/14/reading-augustines-mind/> (Letöltés: 2016. 05. 06.)

62 Lásd a *Vallomások* II. 2., imént idézett fejezetét.

63 *Önéletírás*, 506.

us szabályosan tárgyalja a császárok életének ezt a részletét, leírva például, hogyan öröklődik a hatalom ezen aktuson keresztül (is) Iulius Caesarról Octavianus Augustusra.⁶⁴ Természetesen Bethlen elítélőleg szól a sodomiáról, míg az onániát a nagyobb bűnök elkerülése érdekében végül is megbocsátható botlásnak tartja,⁶⁵ az élethosszig tartó szüzességet pedig egy bibliai hely kivételével nem az Istentől adott parancsnak véli.⁶⁶ A fiának adott tanács, hogy imával, absztinenciával, a jó emberek társaságával és munkával terelje el figyelmét a parázna gondolatoktól, jórészt évszázados toposzok átformálása, gondoljunk csak a „Bacchus és Venus együtt járnak” közhelyére, vagy a protestáns munkaerkölcs szerelem elleni felhasználására, melyet már a 16. században a Pataki Névtelen így fogalmazott meg:

Hogyha eszed vagyon, egyik fegyvered az: hadd el az tunyaságot,
Mindenkoron munkát találj őellene, kiben foglald magadat.⁶⁷

Az *Önéletírás*ban jó száz lappal arrébb,⁶⁸ az ifjúságában Erdélyben és külföldön adódott, de teljességgel ki nem használt alkalmakról is beszámol Bethlen; összesen 6–7 kísértőt említ, akiktől megkímélte magát. Mindezen tapasztalatok hatására végül elhatározza, hogy megnősül, s azt az életrajz több pontján is említi, hogy két feleségén kívül más asszonyt nem ismert. A portréja megrajzolása során, még az önéletrajz elején félszegen, mégis szinte dicsekedve mondja magáról Bethlen: „A hálózámamról írnom nem illik, s nem is szükség, bizonyosság tizenhét gyermek [...] A Venus énnálam nem bolond, buja és gyakor, hanem mértékletes, de buzgó, tenyésző és mindennapi volt, mely az által az Istentől adatott mértékletesség és erő által mai vénségemben is nem sokat fogyatkozott.”⁶⁹

Bethlen Miklós hivatkozik Petrarca példájának követésére is a bűnök megváltásában, de nála is sokkal töredelmesebben tárgyalja élete intim részleteit. A *Posteritati-lévélben* Petrarca ugyanis letagad számos részletet világlátott felnőtt korának tapasztalatairól és azok következményeiről. A már idős arquai mester⁷⁰ csak az alábbiakat tartotta fontosnak elmondani:

Ifjúságomban kemény szerelmű ember voltam, de csak egy és tisztességes személyt szerettem, s továbbra is szerettem volna azt, ha a már melegülni kezdett tüzet a keserves, de hasznos halál el nem oltotta volna. Akarnám jóllehet, ha azt mondhatnám, hogy

64 Caesarnak Nikomédésszel, Bithynia királyával való viszonyáról lásd SÜETONIUS, *Iulius I*, 49, 1–4; *i. m.*, 32. Augustus és Caesar viszonyáról lásd SÜETONIUS, *Augustus II*, 68; *i. m.*, 89.

65 *Önéletírás*, 507.

66 *Uo.*

67 *Eurialus és Lucretia históriája*, 1503–1504 skk. = *XVI. századbeli magyar költők művei, 1567–1577 (Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Göröcsöni Ambrus históriájához)*, szerk. VARJAS Béla, kiad. HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990, , 461.

68 *Önéletírás*, 616–620.

69 *Uo.*, 493–494.

70 A *Posteritati-lévél* datálásáról lásd: *Modelling the Individual...*, *i. m.*, 14, 8. j.

teljességgel nem próbáltam volna a bujaságot, de ha azt mondom, hazudok. Ezt bátran elmondhatom, hogy engemet jóllehet időmnek, erőmnek hevevése vitt elragadva arra, mindazáltal az azzal való életem szívemben, elmémben mindenkor utáltam. Majdan pedig, közelgetvén a negyvenedik esztendőhöz, midőn még mind melegségem, mind erőm elég volt, nemcsak ezt az ocsmány cselekedetet, sőt ennek minden emlékezetét is úgy elvettem magamtól, mintha soha asszonyembert se láttam volna. Amit elsőbb boldogságaim között említek, hálákat adván Istennek, aki engemet még egészséges és friss erőmben ettől az alávaló és enélőttem mindenkor utálatos szolgálattól megszabadított.⁷¹

Petrarca egyetlen tisztességes asszony iránti szerelmét úgy értelmezik, hogy az a Laurának nevezett hölgy iránti rajongásának a leírása, amelyhez az ihlető élményt az 1327 áprilisában az avignoni Sainte-Claire-templomban történt találkozás adta. A hagyomány szerint Laurát az 1348-as pestisjárvány ragadta el, így Petrarca rajongása iránta szublimált formában, a *Canzoniere* kötetkompozíciójában és annak rafinált metaforáiban élt tovább. Az ifjú bujaság gyümölcszeként pedig a már klerikus Petrarcanak egy fia és egy lánya született egy vagy két ismeretlen nőtől.⁷² Az ifjúságában kicsapongó Giovannit (1337–1363) 1347-ben törvényesítette a pápa, de a fiú korán elhunyt. Francescát (1343–1384) sosem ismerhette el a költő, ezért a lány csak férje neve alatt vált Petrarca végrendelete szerint örökösévé,⁷³ miután családjával együtt az idős költő utolsó éveinek támasza volt. Amint a fenti idézetben látjuk azonban, a gyermekekről Petrarca nem tesz említést, s ami azt illeti, mai tudásunk szerint a *Posteritati-levél*ből annak a ténynek a rögzítését is kihagyta, hogy ő valaha a klerikusi életformát választotta.⁷⁴ Érdekes, s talán toposzteremtő mozzanat Petrarcanál a negyvenedik életévben bekövetkező szándékos szakítása a szexualitással, amelyről azért jónak látja hangsúlyozni, hogy nem a férfierő elapadása miatt következett be. Nagyjából nyolcvan évvel később, a *Historia de duobus amantibus* ajánlásának szánt, Mariano Sozzinihez címzett levelében majd Eneas Silvius Piccolomini is a negyven éves kort jelöli meg, mint amikortól egy férfinak már nem illő és nem is mindig sikeres a testiséggel bíbelődnie.⁷⁵

Látjuk, az *Önéletírás* tanúsága szerint Bethlen Miklós még hatvanas éveiben járva sem küzdött termékenységi problémákkal, az önmegtartóztatást pedig részint egészségtelennek, részint nagyobb bűnök okának tartotta, s csak kényszerűségből, a feleségétől távol töltött fogságban kellett volna ebben a tekintetben Petrarcatól tanulnia.

71 PETRARCHA, *i. m.*, 16.

72 *Világirodalom*, szerk. PÁL József, Bp., Akadémiai, 2005, 310–311.

73 *Petrarch – Critical Guide to the Complete Works*, eds. Victoria KIRKHAM, Armando MAGGI, Chicago, University of Chicago Press, 2012, 344.

74 Enenkel véleménye szerint azért, mert a klerikusi státust nem tartotta különösen fontosnak személyisége alakításában. *Modelling the Individual...*, *i. m.*, 37.

75 „Rem petis haud convenientem etati mee, tui vero et adversam et repugnantem. Quid enim est, quod vel me iam pene quadragenarium scribere, vel te quinquagenarium de amore conveniat audire? [...] Nec quicquam senectute est deformius, que Venerem affectat sine viribus. Invenies tamen aliquos amantes senes, amatum nullum.” Enea Silvio PICCOLOMINI, *Historia de duobus amantibus*, a cura di Donato PIROVANO, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2001, 18.

Tény azonban az, hogy Petrarca valószínűleg még többet is elhallgatott, mint a két gyermeke létezését. Pszichológiailag nagyon érdekes kontextusban, a híres Abélard és Héloïse latin levelei után, a ma Párizsban (BNF Lat. 2923) őrzött kódex 178v–179r levelein Petrarca nagyon apró betűkkel és számos *heu* felkiáltással tűzdelt személyes feljegyzései olvashatók.⁷⁶ Pierre de Nolhac megfejtése szerint az 1344–1348 közötti időből, tehát Petrarca negyventől negyvennegyedik éveiből származó dátumok ezek: rendszeres látogatásainak időpontjai valószínűleg Parma környékén, amelyek során a húsban vétkezett valakivel. Nolhac idézi Petrarcanak fivéréhez, a szerzetes Gherardóhoz idézett levelét is 1348–50 körülről,⁷⁷ amelyben a költő a közeli években vívott lelki tusájáról vallott, amelyet a testi vágyak és a bűnből eredő halálfélelem okoztak benne.

A később kialakított önarckép Petrarca *Posteritati-levelében* tehát ebben a vonatkozásban sem felelt meg valóságnak; a negyven éves korától absztinens férfi képe inkább self-fashioning volt részéről, mint a tények rögzítése az utókor számára. A bűnökre való emlékezés, megvallásuk és a felettük való elmélkedés nem tartozott mindenkire, ilyen titkait Petrarca csak legintimebb tárgyaira, könyveire merete bízni. Nem véletlen, hogy Laura halálhírét is kedves Vergilius-kódexébe jegyezte fel,⁷⁸ azzal a szándékkal, hogy mindig szeme előtt legyen és emlékezzék rá.

Véleményem szerint tehát Bethlen Miklós külön-külön kap ihletést Szent Ágostontól és Petrarcatól az *Önéletírás* egyes mozzanataiban, illetve annyiban kettejüktől egyszerre is, amennyiben a híres Mont Ventoux-i hegytetőn történetekkel Petrarca Ágoston „Tolle, lege!” kerti jelentét imitálta, saját filozófiai műveiben pedig az egyháztanítót. Viszont még annyira sem látom kimutathatónak, mint amennyire fentebb a *Posteritati-levelé* és a *De remediis* kapcsán próbálkoztam a kapcsolat bizonyításával, hogy Bethlen ismerte vagy használta volna mintaként azt a művet, amelyben Augustinus és Francesco együtt jelennek meg, vagyis Petrarcanak a *Secretum* című, magyarul *Kétségeim titkos küzdelme* címen lefordított morálfilozófiai írását.⁷⁹ Mivel Petrarca ebben a művében is emlékezik és önvizsgálatot tart, a dialóguban az Augustinus és Francesco nevek alatt megszólaltatva saját lelkének két kivételését,⁸⁰ személyiségének két fontos részét, a moralistát és az íróát állítva szembe egymással, találhatunk a műben olyan témákat, amelyekre majd a később keletkezett *Posteritati-levelé*ben is kitér (és néhány közülük Bethlennél is megtalálható, bár nem feltétlen petrarcai ihletésből), utóbbiban azonban már többször egészen máshogy ítelve meg őket, mint ahogyan azokat az életpálya fordulatát bejelentő⁸¹ *Secretum*ban bemutatta.

A *Kétségeim titkos küzdelme* lapjain Petrarca előbb felidézi Szent Ágoston megtérésének jelenetét, majd a dialógus egy későbbi részén ezt átjátszatja saját „Ágoston-élmé-

76 Pierre DE NOLHAC, *Pétrarque et l'humanisme*, II, Paris, Libraire Honoré Champion, 1965, 287–289. A kódex jelzete hibásan szerepel Nolhac kiadásában!

77 *Uo.*, 292.

78 Milánó, Biblioteca Ambrosiana, S.P. Arm. 10, scat. 27, f1v. A szöveg kiadása: Francesco PETRARCA, *Le postille del Virgilio Ambrosiano I*, a c. di Marco BAGLIO, Antonietta NEBULONI TESTA, Marco PETOLETTI, pres. di Giuseppe VELLI, Padova, Antenore, 2006 (Studi sul Petrarca, 33), 190–191.

79 Francesco PETRARCA, *Kétségeim titkos küzdelme*, ford. LÁZÁR István Dávid, Szeged, Lazi, 2003.

80 SZÖRÉNYI László, *Az életmű „titka”*: Utószó Petrarca *Secretumához* = *Uo.*, 154.

81 *Uo.*, 155.

nyébe”, amelyet a Mont Ventoux csúcsán tapasztalt meg, vagyis a maga finom módján felfedi, hogy e gesztusban is Augustinust imitálja.⁸² Augustinus és Francesco Platón, Cicero és Seneca nyomdokain haladva beszélgetnek az akarat, a különféle bűnök, illetve a hírnév és dicsőség problémáiról. Vagyis a Petrarca által ebben a műben képviselt morálfilozófia is sztoikus és platonista elemeket vegyít, és ugyanazoknak a mestereknek a nyomán halad, akiket fentebb a *De remediis* kapcsán említettünk, s akikre Petrarcatól függetlenül Bethlen Miklós is hivatkozik. Már a *Secretumban* felmerül Petrarca haragos természetének kérdése; a dialógusban Augustinus menti fel Francescót e bűn alól: „A haragról sem teszek említést, mert bár gyakran hirtelen haragra gyúlsz, jobb természeted hatására rögtön kiengesztelődsz, és lecsillapítod felindultságodat emlékezve Horatius tanácsára [...]” Amint fentebb láttuk, a *Posteritati-level*ben majd Petrarca mondja saját magáról, hogy hirtelen haragja mellett a hamar békülésre is képes volt.⁸³

Szintén már a párbeszédese műben megkérdezi Augustinus Francescót a benne munkáló testi vágyakról: „Aug, mennyire erősen lobognak benned a bujaság lángjai? Fr. Ezek bizony oly hevesek, hogy nagyon fájlalom, amiért nem születtem érzéketlennek. Szeretnék inkább mozdíthatatlan kőszikla lenni, mint hogy testemnek ezek az igényei felzaklassanak.”⁸⁴ Ez után Augustinus oldalakon keresztül, és még a következő nap beszélgetése során is dorgálja a Laura iránti szerelme miatt a költőt, többek között egy ágostoni önidézettel is érvelve, hogy „Rút az, ha valaki később tér vissza a fiatalokhoz illő dolgokra”⁸⁵ E mondatban talán annak a koncepciónak a korai változatát ismerhetjük fel, amelyet az idős szerző *Posteritati-level*ében a „negyven éves kor, mint a testi szerelem elhagyásának ideje” már mint önmagáról szóló állítást fogalmaz meg, s amely, mint felvettem, toposszá válik a későbbi humanistáknál.

A Laura-szerelem kapcsán Augustinus a költői babér, vagyis a dicsőségvágy vádját is Francesco fejére olvassa:⁸⁶ „Ezért szeretted meg annyira a császári vagy költői babért, mert kedvesedet is így hívják. Azóta szinte egyetlen egy olyan versed sem volt, amelyben ne tettél volna említést a babérról. [...] Végül pedig, mivel lehetetlen volt az, hogy az uralkodói babért elérd, így tehát költői babérokra vágytál ugyanolyan hevesen, mint ahogyan úrnődet szeretted meg.” A költő beismeri, hogy hírnévre vágyik,⁸⁷ s éppen e műve végén jelenti be, hogy nem tér ki a még rá váró feladatok elől, vagyis

82 *Kétségeim..., i. m.*, 18. „Aug. Így tehát, miután már megvolt bennem az akarat, tüstént megvolt a képesség is, majd csodás és áldásos gyorsasággal egy másik Augustinusszá váltam. E történet fordulatait, ha nem tévedek, ismered Vallomásaimból. Fr. Jól ismerem; és nem is tudnék megfélemlíteni arról az áldott fűgefáról, amelynek árnyékában megtörtént ez a csoda.” Vö. AUGUSTINUS, *Vallomások*, VIII. 12, 28. Illetve *Kétségeim..., i. m.*, 41. „Aug. Mít használ a sok tudás, ha annak ellenére, hogy ismeretek az ég és a föld járását, a tengerek nagyságát, a csillagok útját, a fűvek és az ásványok hatását és a természet titkait, önmagatok számára mégis ismeretlenek maradtok?” Vö. AUGUSTINUS, *Vallomások*, X. 8, 15. A Mont Ventoux-n alkalmazott könyvjóslásról és a *Vallomások*ban talált idézetről Petrarca az *Epistolae familiares* IV, 1 levelében számol be Dionigi da San Sepolcro ágostonos szerzetesnek (1336).

83 PETRARCHA, *i. m.*, 15.

84 *Kétségeim..., i. m.*, 62.

85 *Uo.*, 64.

86 *Uo.*, 106.

87 *Uo.*, 131.

elhatározza, hogy komolyan hozzálát a levelei, valamint a *Canzoniere* elrendezéséhez. Az idős Petrarca azonban, jóllehet nem hallgatja el költővé koronázását élete leírásában, már sokkal inkább a morálfilozófus, mint csupán a költő képét szeretné megfesteni magáról, saját szellemi fejlődését hangsúlyozva ezzel, így a költészetről már csak mint a szövegek megszépítésére használt eszközzől ír:⁸⁸ „Egyenes, mintsem felettébb éles elmém volt, minden jó és hasznos tudományra alkalmas, de fővebbképpen az erkölcsök körül bölcselkedő tudományra és a poézisra igen hajlandó voltam. Melyeket aztán, mikor idő múlva beléhaladtam, a Szent Írásokban gyönyörködve, melyekben elrejtett édességeket érzettem, amelyet azelőtt megvettem vala, a poézisbéli tudományt nem egyébre, hanem csak ékességre tartván meg.”⁸⁹ Csehy Zoltán véleménye szerint valójában inkább úgy interpretálható Petrarcanak a költészet *versus* morálfilozófia dilemmája, ahogyan a *Bucolicum carmen Parthenias* című első eklogájában Monoculus rámutat Silviusnak arra, hogy a költők között Dávid az első, vagyis az antik hagyományt lehet és kell a Biblia felől értelmezni.⁹⁰ Hasonló véleményen van, és a *De remediis* szövegéből, valamint Petrarca *Familiares* leveleinek egyikéből további érveket is felhoz Michele Feo.⁹¹

Összevethetjük még egymással a *Kétségeim titkos küzdelmében* Petrarca által adott meghatározást a hírnévről,⁹² a hírnek azzal a definíciójával, amelyet Bethlennél olvashatunk az *Előljáró beszédben*. A dialógusban Augustinus és Francesco megegyeznek abban, hogy a hírnév nem más, mint a tömeg által elterjesztett szóbeszéd, amelyre azonban a sokak ítéletének megbízhatatlansága miatt nem szabadna adni: „Aug. Tudd meg tehát, hogy a hírnév semmi más, mint szóbeszéd, ami elterjed valakiről, és sokak száján terjed tovább. Fr. Dicsérem, akár meghatározást, akár leírást akartál adni. Aug. A dicsőség tehát egyetlen lehelet és szélfuvallat, és – amit nehezebben viselsz el – sok-sok ember lehelete.”⁹³ Bethlen Miklós pedig így magyarázza, mi a hírnév: „A hír közönségesen nem egyéb, hanem két embernek egymással más harmadik embernek, vagy állatnak, dolognak állapotjáról, minéműségéről vagy cselekedeteiről való beszéde, írása, vagy akármi formában való közlése. És ez a hír definitiója, minthogy felette széles, minden hírre rá illik.”⁹⁴ Őt is foglalkoztatja a kérdés, hogy mi történik, mikor a hír terjedni kezd, és a sokaság ajkán megváltozik: „De mikor osztán azon túl mégyen a nyelv, amint Jakab apostol szépen leírja *capite* 3. bezzeg már akkor kezd szenvedni, megilletetni az, akiről a szó vagyon, mint a szólók őróla jól avagy rosszul szólanak, és ő azáltal az ő Istentől adatott állapotjában vagy segítettik, vagy akadályoztatik. És

88 *Modelling the Individual...*, i. m., 32.

89 PETRARCA, i. m., 16.

90 CSEHY Zoltán, *Utószó: Orpheusz lantja, Dávid hárfája* = FRANCESCO PETRARCA, *Orpheusz lantja, Dávid hárfája*, vál., ford., utószó CSEHY Zoltán, előszó SZÖRÉNYI László, Pozsony, Kalligram, 2004, 162–164.

91 Michele FEO, *Petrarca, Francesco* = *Enciclopedia Virgiliana IV*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1988, 70.

92 A hírnév témája még Petrarca *De ignorantia* c. művének is, de annak ismeretét sem feltételezhetjük Bethlen Miklósról.

93 *Kétségeim...*, i. m., 131–132.

94 *Önéletírás*, 410.

így innét jöttek már a világba bé ezek a szók és az embereknek morális vagy civilis qualitasi [...].⁹⁵ Ahogyan azonban Simon József nemrég megjelent tanulmánya a fenti idézeteket körbejárva vizsgálja Bethlen hírnév-definícióját, abból hihető, hogy itt sem a petrarcai kapcsolatot kell keresnünk az erdélyi gróf gondolkodásában, hanem egykori tanárának, Pufendorfnak a filozófiáját.⁹⁶

Azok a témák tehát, amelyek egyáltalán közösnek bizonyulnak a Szent Ágoston és Petrarca alakját együtt szerepeltető *Secretumban* és Bethlen Miklós *Önéletírásában*, nem hozhatók egymással közvetlen kapcsolatba, hanem csak közös szellemi gyökereiket mutatják meg számunkra.

A fenti vizsgálódások tehát abba az irányba mutatnak, hogy ha komolyan vehető Bethlen Miklós állítása, miszerint önéletrajza megírásában mások mellett Francesco Petrarca munkássága is megihlette, akkor még leginkább az itáliai humanista *Epistola Posteritati* című levele az, amelyet az erdélyi gróf felidézett emlékeiben, miközben saját arcképét öntötte szavakba. Ahogy azonban különbözik egymástól Petrarca szándéka, hogy magáról az elvárásoknak megfelelő szerény, de litterátus létére mégis nagy hírre vergődő ember képét kialakítsa, és Bethlen Miklósé, aki az erdélyi nagypolitikában forgolódo *homo politicusként* visszatekintve részben magyarázatot ad, részben önigazolást keres tetteire, úgy különbözik egymástól a két személyiség portréja is. Petrarca fehér-piros arcú filosz, míg Bethlen napbarnított lovas; az olasz elítéli és tagadja a testi szerelmet, a magyar gróf nagyobb bűnök eltávoztatójának tartja, és élethosszig gyakorolja; mivel mindketten az átlagnál hosszabb ideig élnek, szemüvegre szorulnak; mindkettő haragos természetű, de ugyanazoktól a mesterektől tanul önmérsékletet. Végző soron mindketten a közös európai kultúra antik és keresztény tanítóit olvassák, így amikor Bethlen Miklós Cicerót és Senecát emlegeti, rajtuk keresztül felidézi, ahogyan a szerzőket évszázadokon át az egyházatyák nyomában járva magyarázták és értelmezték, s tulajdonképpen, amikor Bethlen Miklós önéletíróként Szent Ágostont idézi fel, már önkéntelenül Francesco Petrarcára is emlékezik.

95 Uo.

96 SIMON, i. m.